

УДК 338.483.11:502.5

Павліха Н.В., д.е.н., професор,

Караїм О.А.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

УПРАВЛІННЯ ЛАНДШАФТНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ

У статті розкрито поняття “ландшафтний потенціал”, та основні аспекти управління ним, в контексті сталого просторового розвитку.

Ключові слова: ландшафти, ландшафтний потенціал, управління, сталий просторовий розвиток.

Pavlikha N.V., Karaim O.A.

MANAGING THE POTENTIAL LANDSCAPE IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE SPATIAL DEVELOPMENT

The article deals with the concept of “potential landscape”, and key aspects of management in the context of sustainable spatial development.

Key words: landscapes, landscape potential, management, sustainable spatial development.

Павліха Н.В., Караїм О.А.

УПРАВЛЕНИЕ ЛАНДШАФТНЫМ ПОТЕНЦИАЛОМ В КОНТЕКСТЕ УСТОЙЧИВОГО ПРОСТРАНСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ

В статье раскрыто понятие “ландшафтный потенциал”, и основные аспекты управления им, в контексте устойчивого пространственного развития.

Ключевые слова: ландшафты, ландшафтный потенциал, управление, устойчивое пространственное развитие.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Ландшафти та ландшафтне різноманіття лежить в основі екологічної мережі країни, яка відповідно до діючого законодавства та міжнародних зобов'язань України підлягає особливій охороні. Вони гармонійно об'єднують природне, соціальне, економічне, історичне, традиційно культурне середовище життя та діяльності населення, формують простір, як з точки зору локального обсягу, так і більш ширшого – національного, міждержавного й континентального масштабів.

Слід зазначити, що ландшафтний потенціал виступає в якості соціальних, економічних та екологічних підойм забезпечення сталого розвитку регіонів країни. Тому одним з важливих шляхів запобігання виникненню й розв'язання проблем в регіональному просторі є ефективне управління ландшафтним потенціалом.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблемам збереження, використання та відтворення ландшафтів присвячені праці Д.Л. Арманда, Л.С. Берга, Б.В. Буркинського, А.А. Ведіної, М.І. Долішнього, К.В. Зворикіна, В.С. Кравців [4], В.А. Ніколаєва, В.І. Павлова, Н.В. Пожидаєвої, Н.А. Солнцева, С.К. Харічкова. В контексті цієї проблеми розглядаються питання збереження, класифікації та методів визначення ландшафтного різноманіття в роботах: М.О. Маринича, П.Г.Шищенко, М.Д. Гродзинського. Збереження та використання ландшафтного потенціалу Росії та Європи досліджували М.Е. Кулешова, И.В. Копил, Т.Ю. Семенова, В.В. Сударенков. Вивченню методів оцінки елементів ландшафтного потенціалу природоохоронних територій присвячені роботи Є.М. Бухвальда, К.Г. Гофмана, Н.Г. Ігнатенка, О.Є. Медведевої, А.А. Мінца, Л.І. Нестерова, В.П. Руденка. Ландшафтні основи територіального планування вивчали: Т.В. Бобра, А.І. Личак. У наукових роботах П.Жолкевського висвітлені методичні підходи до

економіко-екологічної оцінки території. Здійснення екологічного туризму, як внеску у економічний розвиток ландшафту на природоохоронних територіях досліджували: О.Ю. Дмитрук, В. І. Гетьман, М. Ю. Травкіна, Т.К. Сергєєва, В.А. Квартальнов.

Доцільно підкреслити, що у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі розкрито різнопланові питання щодо теоретичних основ збереження та розвитку ландшафтів, обґрунтовано підходи до розв'язання проблем природоохоронних територій. Проте наявні наукові розробки не охоплюють усього комплексу методологічних та практичних завдань щодо управління ландшафтним потенціалом.

Метою статті є розкриття критеріїв управління ландшафтним потенціалом з погляду сталого просторового розвитку.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Згідно сучасного уявлення ландшафт виконує середовищеві, ресурсномісткі та ресурсовідтворюючі функції [1]. Ландшафтний потенціал є мірою можливого виконання ним цих функцій. Моніторинг ландшафтного потенціалу дозволяє оцінити здатність ландшафту задовольняти потреби суспільства (промислові, сільськогосподарські, водогосподарські та інші). Відповідно розрізняють такі природно-ресурсні потенціали ландшафту, як біотичний, водний, мінерально-ресурсний, будівельний, рекреаційний, природоохоронний, самоочищення тощо.

Природні блага служать засобами задоволення виробничих, оздоровчих, пізнавальних, комунікативних, естетичних потреб людини. Вступаючи у взаємовідносини з природою, перетворюючи її елементи в процесі природокористування, людина завжди знаходиться у певній системі суспільних відносин.

Кожен географічний ландшафт володіє певними внутрішніми, властивими лише йому потенційними природними можливостями. Вони визначаються з одного боку, географічною спадщиною, яка залишилася ще з давніх часів, а з другого – тими можливостями, які відкриває перед ним сучасна структура географічного процесу. Ця структура строго лімітує природний потенціал ландшафту.

Оцінка ландшафтного потенціалу дозволяє приймати рішення щодо можливостей його використання.

Природний ландшафтний потенціал являє собою базу, яка відкриває принципово нові можливості гармонізації управління складним процесом господарського та соціального розвитку. Територіальними параметрами такого управління повинні виступити межі природних ландшафтів. Саме на цій основі можуть бути розроблені комплексні процеси управління, які здатні скоординувати всі боки складних процесів (в соціальній, економічній, гуманітарній та у багатьох інших сферах). При цьому може бути досягнута головна ціль – постійний ріст якості життя населення без руйнування розміщених тут ландшафтів на основі ефективного поєднання особливо цінних традиційних технологій природокористування та найбільш ефективних високих технологій життєзабезпечення [7].

Ландшафтний потенціал необхідно розглядати в якості самостійної підсистеми, яка є основою інтеграційних зв'язків між природною, екологічною, соціальною та економічною підсистемою ландшафту.

Ландшафти, ландшафтне різноманіття, ландшафтний потенціал – досить популярні поняття, які широко використовуються в літературі. Проте єдиної точки зору про зміст цих понять поки немає. Певне розуміння вказаних термінів виникає лише при розгляді відповідних елементів природи з точки зору потреб та інтересів суспільства.

В економічній літературі широкий вжиток отримав ресурсний потенціал [3], під яким розуміється джерело доходів. Проте, ми розділяємо точку зору дослідників, які вважають, що комплексний характер людської діяльності та різноманіття її зв'язків з природою обумовлює необхідність розгляду в якості природних ресурсів лише територіальні поєднання природних факторів. Це дозволить використати комплексний підхід до характеристики ландшафтного

потенціалу, оскільки суспільство взаємодіє не з ізольованими природними компонентами, як у випадку із ресурсним потенціалом, а з їх сукупністю, яка має ще і територіальну форму.

Ми вважаємо, що “ландшафтний потенціал” найбільш доцільно розглядати з наступних позицій:

- ландшафтний потенціал належить до соціально-економічної категорії, яка у процесі свого розвитку проходить етапи використання, охорони та відтворення, причому кожен з цих етапів характеризується формуванням своєї системи соціально-економічних відносин;

- користь ландшафтного потенціалу для суспільства визначається доцільністю та необхідністю його використання, тому ландшафтний потенціал, у відповідність критерію суспільної корисності, виступає як потенційна, суспільна споживча вартість;

- ландшафтний потенціал локалізований на певному просторі;

- використання ландшафтного потенціалу здійснюється впливом сукупності природничих, соціальних та економічних факторів, які знаходяться в системі взаємозв'язків та взаємозалежностей.

У процесі даного дослідження ми розглядаємо ландшафтний потенціал в якості самостійної підсистеми полісистемної моделі ландшафту. Саме підсистема ландшафтного потенціалу зв'язує природничу, соціальну та економічну сфери просторової системи, яка являє собою синтетичну та органічну цілісність, що включає в себе різноманітні елементи, які взаємодіють між собою в географічному просторі, а саме: населення з його демографічними, соціальними, культурними, етнічними, лінгвістичними характеристиками; економічний розвиток держави та її регіонів; ландшафтний потенціал та екологічну безпеку; адміністративно правову структуру управління тощо. Вищезазначені підсистеми є динамічними в часі й просторі.

Ландшафтний потенціал особливий тим, що він включає в себе взаємодію компонентів природно-ресурсного потенціалу. При визначенні шляхів збереження та використання ландшафтного потенціалу необхідно звертати особливу увагу на різновиди його складових, збереження яких потребує підтримки певних видів господарської, соціокультурної діяльності, яка у певних випадках є умовою існування певного потенціалу. Вказані види діяльності забезпечують нормальне функціонування ландшафтного комплексу, збереження його біорізноманіття, продуктивність, сталість, естетичну достойність, соціально-економічний розвиток. Така діяльність повинна не просто регламентуватись, але підтримуватись та заохочуватись в конкретних її формах та масштабах.

З іншого боку, ландшафтний потенціал – сукупність ресурсних можливостей та властивостей ландшафту, які можуть бути використані в якості середовища існування та для забезпечення тих чи інших соціально-економічних потреб на визначеному етапі суспільного розвитку [6].

Взагалі ландшафтний потенціал може існувати лише в соціально-економічному контексті. Тому необхідною є кропітка робота з усіма юридичними та фізичними особами в його межах та розробка і реалізація ефективної стратегії охорони раціонального використання та відтворення ландшафтного потенціалу. Це передбачає здійснення управління ландшафтным потенціалом.

На нашу думку, управління ландшафтным потенціалом – це діяльність суб'єктів управління щодо просторової конкретизації та реалізації збалансованого використання ландшафтного потенціалу. Це складна система заходів та інструментів, яка спрямована на одночасне досягнення підвищення рівня життя населення, раціонального використання ландшафтів, регулювання природокористування та охорони довкілля. Проте визначальним в процесі забезпечення використання ландшафтного потенціалу є людський ресурс.

Система заходів, спрямованих на забезпечення збереження якісного стану ландшафтного потенціалу включає: дослідницькі та інвентаризаційні роботи (інформаційне забезпечення, моніторинг); регламентацію і контроль різних суб'єктів діяльності (нормативно-правове забезпечення та організація охорони); вербальне і графічне

моделювання та прогнозування станів ландшафтного потенціалу, а саме – планування дій збереження або зміни його якісних параметрів (розробка концепцій, стратегій, проектів, програм, планів, схем) і проведення запланованих робіт, включаючи їх матеріально-технічне, фінансове і кадрове забезпечення (реалізація управлінських ініціатив і досягнення поставлених цілей) [5].

Під час управління ландшафтным потенціалом потрібно враховувати [4], що втручання в один з його компонентів може призвести до виникнення в інших непередбачуваних ефектів, які необхідно ретельно оцінювати й аналізувати; для збереження біо- та ландшафтного різноманіття важливо зберегти нинішні взаємодії між компонентами ландшафтного потенціалу; для досягнення цілей управління особливу увагу потрібно приділяти чинникам (природним і антропогенним) навколишнього середовища, які впливають на функціонування ландшафтів; ландшафтний потенціал постійно змінюється, і тому його управління має передбачати прогнозування та пристосування до можливих змін.

На особливу увагу, в сучасних умовах, заслуговують питання ефективності управління ландшафтным потенціалом, а звідси, і ландшафтна концепція забезпечення функціонування організаційно-економічного механізму управління ландшафтным потенціалом, яка розглядає потенціал ландшафтів, як фактори отримання їх соціально-економічних переваг. Саме у ландшафтному потенціалі закладена можливість розвитку природоохоронної території у встановленому напрямку.

На сьогоднішній день відсутній єдиний методологічний підхід до визначення і формування організаційно-економічного механізму управління ландшафтным потенціалом природоохоронних територій.

Ландшафтний потенціал природоохоронних територій – це сукупність усіх наявних у ньому ресурсів, організованих і узгоджених на засадах їх упорядкованості та підсумовування у вигляді організаційно-економічних взаємозв'язків, які займають важливе місце в процесі досягнення цілей економічного розвитку природоохоронних територій України.

Процес управління ландшафтным потенціалом природоохоронних територій розглядається, як спрямований, координуючий та організуючий процес, за допомогою якого забезпечується виконання поставлених перед природоохоронними територіями завдань. Процес управління ландшафтным потенціалом вимагає проведення корегуючих заходів, які в першу чергу спрямовані на усунення змін і відхилень, приведення їх у відповідність із встановленими завданнями. Отже, організація управління ландшафтным потенціалом – це важливий засіб, за допомогою якого наявні компоненти ландшафтного потенціалу перетворюються на вихідний товар. Діяльність природоохоронних територій, їх реакція на зміну внутрішніх та зовнішніх факторів базується на обробці, аналізі та синтезі інформації про зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі.

Ефективне запровадження будь-яких новацій еколого-соціально-економічного спрямування вважається реалізованим за умови їх впровадження на регіональному та місцевому рівнях. Враховуючи еколого-соціально-економічну особливість і своєрідність кожного регіону, необхідно розуміти індивідуальність моделі його збалансованого розвитку, а отже і використання ландшафтного потенціалу.

Виконання екологічних вимог можливе за умови відповідності виробничого потенціалу на новому організаційно-технічному і технологічному рівнях ландшафтному потенціалу будь-якої території. Тому оцінка ландшафтного потенціалу, виявлення стратегічних для подальшого розвитку регіону ресурсів, з допомогою яких можна досягти ефективного самодостатнього розвитку, є невід'ємною складовою забезпечення сталого просторового розвитку.

Особливо важливим з цієї точки зору є принцип культивування кращих традицій природокористування корінного населення і його громад. Традиції природокористування корінних громад формувалися впродовж сотень років, десятків поколінь, передавались із

покоління в покоління і примножувались. Вони знані в народі, етично вивірені та екологічно врівноважені [8].

Враховуючи масштабність приватизаційних процесів в регіонах, особливу увагу слід приділяти праву розробки і відповідальності за ефективне використання ландшафтного потенціалу. Очевидним є створення програм комплексного узгодженого використання ландшафтного потенціалу, який виступає основою адекватного розвитку господарського комплексу [8].

Висновки. Ландшафт представляє собою просторове поєднання, що охоплює системи різного ступеня складності (систему розселення та територіальну структуру населених пунктів, історико-культурну систему, екологічно-безпечну систему, систему обслуговування, оздоровчо-рекреаційну систему, еколого-будівельне районування території і т.п.), яким характерні визначена ієрархічність та спільність (єдність простору, взаємозв'язок та цілісність функцій).

Досягнення гармонійного розвитку ландшафтів передбачає реалізацію концепції сталого просторового розвитку. А широке та різноманітне використання ландшафтного потенціалу було і буде найважливішою умовою його забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Голованов А.И. Ландшафтоведение / А.И. Голованов, Е.С. Кожанов, Ю.И. Сухарев. – М., 2005. – 214с.
2. Estonian Ministry of Environment /Departments & activities /Sustainable Development //http://www.envir.ee
3. Калов Р.О. Ресурсный потенциал ландшафтов Центрального Кавказа. Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора географических наук. Ставрополь -2009 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vak.ed.gov.ru/common/img/uploaded/files/vak/announcements/geogr/2009/07-09/KalovRO.pdf>.
4. Koshovyy V. V., Fedoriv R. F., Alokina O. V. Management by ecosystems of reserved territories on the basis of application of advanced information techniques (on an example of the Shatsk National Natural Park of Ukraine) // Teka Kom. Ochr. Kszt. Srod. Przyn. – 2005. – №2 – P. 22-27.
5. Кулешова М.Е. Управление культурными ландшафтами и иными объектами историко-культурного наследия в национальных парках / М. Е. Кулешова. — М.: Изд-во Центра охраны дикой природы, 2002. — 46 с. — [Дополнительные материалы к Стратегии управления национальными парками России; Вып. 6.]
6. Охрана ландшафтов. Толковый словарь. Ред. Ольсевич Т.А. М.: Прогресс, 1982. - 272с.
7. Сударенков В.В. Збереження та використання ландшафтного потенціалу Європи. Попередній проект рекомендацій. Сохранение и использование ландшафтного потенциала Европы. Предварительный проект рекомендации [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2006/disk2/sud.pdf>
8. Царик Любомир. Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем (концептуальні підходи, практична реалізація). – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – 320 с.